

רשימות ביקורת

מרג'אן סטראפי, פרספוליס: סיפורה של ילדות (תרגום מצרפתית: ראובן מירן), תל אביב: אחוזת בית, 2005, עמ' 157.

הספר פרספוליס מאת מרג'אן סטראפי חושף את סיפורה האישי של המחברת בצל השינויים הפוליטיים שחוללו מהפכת 1979 והרפובליקה האסלאמית שבאה בעקבותיה. מבחינה זו, נמנה פרספוליס עם שורה של נרטיבים אישיים שראו אור בשנים האחרונות, כמו הצהוב לך, האדום לי: חיי באמריקה ובאיראן מאת תרא בהראמפור (2001); בת פרס מאת סתארה פארמן-פארמאיאן (2003) ולקרוא את לוליטה בטהרן מאת אזאר נאפיסי (2005). נוסף על ספרים אלה, שתרגומיהם הצטרפו למדפי הקוראים בישראל, ראוי לציין שבין השנים 2000 ל-2005 התפרסמו באירופה ובארצות הברית כ-13 אוטוביוגרפיות של נשים שמוצאן באיראן. מספר זה גבוה ממספרן הכולל של האוטוביוגרפיות פרי עטן של נשים איראניות שהתפרסמו במאתיים השנים האחרונות.

התופעה של פרסום אוטוביוגרפיות אינה ייחודית לנשים איראניות, היא נפוצה גם בקרב נשים מזרח-תיכוניות ממדינות אחרות, והיא אחת ההתנסויות הספרותיות העשירות ביותר והמהירות ביותר מבחינת קצב ההתפתחות שלהן בימינו. על פי מחקרה של לי גילמור, מספר ה'אוטוביוגרפיות' ו'ספרי הזיכרונות' המתפרסמים באנגלית שולש משנות הארבעים לשנות התשעים של המאה העשרים. מרבית ספרי הזיכרונות שראו אור בשנות התשעים (בכמה מהם משולבים גם דמויות ואירועים פיקטיביים) נכתבו בידי יוצרים ויוצרות צעירים יחסית והמאפיין הדומיננטי ביותר המשותף להם הוא העיסוק בטראומות לסוגיהן (Gilmore 2001: 128). ב'עידן העדות' (the age of testimony), שהחל להסתמן בתעשיית הספרות במיוחד מאז המחצית השנייה של המאה העשרים, זיכרון פוסט-טראומטי על צורותיו הפרטיות והקולקטיביות, הוא עיסוק תרבותי דומיננטי בפניות שונות של העולם (Felman and Laub 1992: 5).

המשותף למחברות האיראניות של האוטוביוגרפיות שהוזכרו לעיל, הוא היותן נשים שחוו עקירה ממולדתן, חיות כיום בגלות ומפרסמות את זיכרונותיהן מחוץ לארץ המוצא שלהן. נוסף על כך, הנרטיבים האישיים שלהן עוקבים אחר ציר התרחשויות דומה. ציר זה כולל את נפילת המשטר המלוכני בן 2500 השנה, עם עזיבתו של השאה האחרון מחמד רזא פֶּהְלוּי (1941-1979) את אדמת איראן, את מאורעות מהפכת 1979 ואת התפניות הדרמטיות שחולל המשטר התאוקרטי בחייהן של המחברות. רוב הנרטיבים מגוללים גם את תלאות מלחמת איראן-עיראק (1980-1988), או את קשיי הגלות וההתאקלמות שחוו המחברות במהלך שנות השמונים בארצות הברית או באירופה. כמה מהם אף מתארים את ביקורי המחברות בארץ הולדתן לאחר המלחמה, במהלך שנות התשעים. על אף קווי הדמיון המוזכרים, קיימים כמובן הבדלים בין

הנרטיבים האוטוביוגרפיים: בנקודת המבט, בהתנסות האישית, בסגנון הכתיבה וכדומה, ואף הם ראויים למחקר מעמיק. מכל החיבורים הנזכרים בולט פרספוליס במאפייניו הייחודיים הבאים לידי ביטוי בראש ובראשונה בצורתו.

פרספוליס, הנושא את שמה היווני של בירת האימפריה הפרסית הקדומה לפני הכיבוש האסלאמי במאה השביעית, מציע הזדמנות נדירה במחזורתינו להיחשף לסוגה ספרותית חדשה יחסית. סוגה זו, המכונה 'פרוזה היסטורית מאוירת', או 'רומן היסטורי-גרפי' – זוכה להצלחה ולהכרה בין-לאומיות, במיוחד מאז העשור האחרון של המאה העשרים. היוצר השוודי ארט שפיגלמן (Spiegelman), זוכה פרס פוליצר לשנת 1992 על ספרו *Maus: a Survivor's Tale*, המתעד בחוש הומור מתוחכם את אימות השואה שחוה אביו באושוויץ, הוא החלוץ המרכזי של סוגה זו (Frey and Noys, 2002: 255). בעקבות שפיגלמן, גם סטראפי משלבת בספריה בין סיפורה האישי והמשפחתי לעיסוקה המקצועי, כך בפרספוליס וכך בספריה הבאים, *Persepolis* ו-*Embroideries*.

לכד מן המתכונת הייחודית של רומן היסטורי-גרפי דו-לשוני (נכתב במקור בצרפתית ובפרסית), ייחודו הבולט של פרספוליס טמון ללא ספק בנקודת המבט שהוא מנסה להציג באמצעות הדוברת שלו. סטראפי, ילידת 1969, הייתה בת עשר ערב המהפכה האסלאמית ובת 12 בפרוץ מלחמת איראן-עיראק. בעיצומה של המלחמה, בהיותה בת 14, שלחו אותה הוריה לאוסטריה, לדבריה – משום שהעדיפו שתהיה רחוקה אבל מאושרת מאשר קרובה ואומללה (סטראפי 2005: 152). בהסתמכה על חוויות וזיכרונות מנעוריה, סטראפי פורסת בפני הקוראים את ההתמודדויות והמשקעים של ילדותה, ילדות שלוותה בטרואמות של מהפכה ומלחמה ושהסתיימה בניטוק כואב מהוריה ובעקירה כפויה ממולדתה. באמצעות שילוב של מלל ואיור, סטראפי עוקבת אחר שלבי החניכה השונים שעברה בארבע השנים הקריטיות של גיל ההתבגרות. עלילת פרספוליס חושפת זירה תרבותית מורכבת המאגדת זיכרונות ותפיסות של ילדות, משפחה ובית עם היסטוריה, פוליטיקה, דת ושינוי חברתי. המעבר מהמשטר הדיקטטורי בהנהגת מחמד רזא שאה למשטר האוטוקרטי בהנהגת איתאללה ח'מיני היה מלווה, למשל, בהפרדה מגדרית. סטראפי, שנהגה לפקוד בית ספר מעורב, חויבה לפתע בתלבושת אחידה חדשה שנאכפה על נשים וילדות (מעל גיל שש), בדמות הצ'אדר. היא מתארת את החוויה המרתיעה והלא-מובנת במילים: 'פתאום היינו עטופות ברעלה ומפרדות מהחברים שלנו' (סטראפי 2005: 8).

בחירתה של סטראפי לתעד את פרקי חייה בקומיקס שחור-לבן (ולא בצבע), תורמת לתיאור השינויים המהירים והאירועים הטראומטיים שחוותה בילדותה ולתפיסת העולם הדיכוטומית שהיא מציגה. האופן שבו סתירות וניגודים מעצבים את זיכרון ילדותה של סטראפי בא לידי ביטוי מובהק כבר בראשית הנרטיב. באיור מס' 1 אפשר להבחין בדרך שבה הדוברת מציגה בפני הקוראים את עצמה ואת עולמה החצוי:

איור מס' 1 – פרספוליס, עמ' 10

במישור החזותי אפשר לאתר את ההבחנה הברורה שהיא עורכת בין המסורת המתגלמת באומנות האסלאמית וברעלה (בצד שמאל של האיור), לבין המודרניות המתגלמת בגלגלי המכונות, בסרגל ובהיעדר כיסוי ראש (בצד ימין). שני צדי האיור ניצבים כמו שערים לעולמות נפרדים. גם ברמה המילולית הדוברת מבחינה בין האמונה והדת, מצד אחד, לבין אורח החיים המודרני והחילוני של משפחתה, מצד אחר, שני צדדים שהפער ביניהם הלך והתעצם עם התמסדות הרפובליקה האסלאמית.

סתירות וקונפליקטים עוברים כחוט השני לאורך הנרטיב של סטראפי ומוצאים את ביטויים בזירה הפרטית-משפחתית ובמרחב הציבורי. השינוי המשמעותי הראשון שסטראפי עוסקת בו התרחש בבית הספר בהיותה ילדה בת עשר. בעקבות המהפכה האסלאמית נסגרו באחת בתי הספר הדו-לשוניים במדינה (ובהמשך הושעתה גם פעילות האוניברסיטאות לשנתיים), משום שמוסדות החינוך של המשטר הקודם נחשבו ל'סמל של הקפיטליזם העולמי ו[ו]של התנוונות' (סטראפי 2005: 8). סגירתם הזמנית של מוסדות החינוך אפשרה למשטר החדש לערוך מחדש את ספרי הלימוד ולשכתב את הנרטיב ההיסטורי של איראן. במסגרת החינוך מחדש, או 'מהפכת התרבות' כפי שהוא מכונה בפרספוליס, שורטטה דמות שלילית וסטריאוטיפית של השלטון הקודם בכלל ושל השאה (שהוצג כ'בוגד', 'בוזז' ו'כוזב') בפרט. בפרספוליס, תהליך זה בא לידי ביטוי במפגש כיתתי שבו הורתה המורה לתלמידים: 'תתלשו את כל התמונות של השאה מהספרים שלכם!' (סטראפי 2005: 48). עד המהפכה האסלאמית

התחנכה סטראפי על ברכי המורשת הפהֶלֶוֹית (1925–1979), שהעמידה במרכזה את השילוש: 'אלוהים, השאה, המולדת' (ח'דא, שאה, מיהן) ועל כן היא מתעקשת להצהיר כי 'המורה היא זאת שאמרה לנו תמיד שאלוהים בחר בשאה!' (סטראפי 2005: 48). הצהרה פומבית זו, בצלה של מדיניות חדשה הרוחה מכול וכול את השלטון הקודם, מביאה להשתקתה ואף להענשתה בידי המורה.

תהליך דומה של התבגרות בצל מסרים סותרים והשתקה מתרחש, כאמור, גם במסגרת המשפחתית. הוריה של הגיבורה השתתפו בהפגנות, תמכו בצדק חברתי, הזינו את בתם בספרות סוציאליסטית והתנגדו לניצול משאבי המדינה בידי משפחת המלוכה הפהֶלֶוֹית והמעצמות הזרות. אך כל אלה לא מנעו ממשפחת סטראפי להחזיק במכונת קאדילק יוקרתית ולהמשיך ולבלות את חופשותיהם מחוץ לאיראן גם בימי המלחמה העקובה מדם עם עיראק. עמדתם האידיאולוגית אף לא מנעה מהוריה להעסיק בביתם משרתת, איכרה אנאלפביתית שהורחקה ממשפחתה בגיל שמונה, ולנתק את קשריה הרומנטיים של המשרתת עם בן-השכנים, 'כי בארץ הזאת אדם חייב להתרועע עם בני המעמד החברתי שלו', כפי שמבהיר האב לגיבורה הצעירה (סטראפי 2005: 41).

סטראפי נאלצת להתמודד עם חדירת זרועות השלטון לכל פינה בחיי הפרט, לא רק באמצעות מוסדות החינוך, אלא גם באמצעות אמצעי התקשורת ההמוניים (העיתונות, הרדיו והטלוויזיה) ובאמצעות פעילותן של משמרות המהפכה – במעצרים אקראיים ברחובות הערים ובפלישה לבתים. חדירת השלטון לתחום הפרט, כפי שהיא מתוארת בפרספוליס, קיבלה צביון שונה עם פרוץ המלחמה. כניסתה של איראן, בספטמבר 1980, למלחמה ארוכת שנים עם שכנתה עיראק, הביאה עמה אירועים טראומטיים נוספים, כמו עוני, מחסור במוצרי צריכה בסיסיים, גלי פליטים שננטשו את יישובי הפרפריה והגיעו בהמוניהם לבירה, וכן שינויים בסביבת המגורים ש'עוצבה מחדש' במטחי ההפגזות העיראקיות על טהראן. דרכי הגיוס של ילדים למלחמה בססמה: 'למות כקדוש זה להזרים דם לעורקי החברה', מתוארות בהרחבה בפרק 'המפתח' (סטראפי 2005: 119). בעוד ילדות אולצו להשתתף במפגני אבלות המוניים, לכתוב חיבורים על המלחמה במסגרת שיעורי הבית ולסרוג כובעי גרב לחיילים, לנערים העניקו מפתח ו'אמרו שאם הם יצאו למלחמה ויהיה להם מזל למות בקרב, המפתח הזה יפתח להם את שערי גן עדן' (סטראפי 2005: 100–103).

לצד זוועות המלחמה, סטראפי מציגה פן אחר של התמודדות האוכלוסייה, בעיקר של המעמד העירוני הבינוני-גבוה בעל האוריינטציה החילונית, עם השינויים שהביאה המהפכה. בפרספוליס אנו למדים על הקמת מעבדות ביתיות לייצור יין; על שגשוגו של שוק שחור שבו נמכרו במחירים מופקעים קלטות של מוזיקה מערבית אסורה; על הברחת מותגים מערביים בבטנות מעילים; על התנהלותן של מסיבות ומשחקי קלפים אסורים מאחורי וילונות מוגפים; על זיוף דרכונים; ועל אימוץ זהויות פיקטיביות ומתן שוחד כדי להתחמק ממעצר. להבדיל מדרכי ההתמודדות שאפיינו

רשימות ביקורת

איור מס' 2 – פרספוליס, עמ' 106

את האוכלוסייה הבוגרת, התמודדותם של הילדים עם המהפכה והמלחמה מצאה את ביטוייה בערוצים אחרים. כך סטראפי ובני גילה לומדים לפענח את הקודים בשיח הפוליטי של עולם המבוגרים. למשל, 'כשאומרים על מישוהו שהוא בנסיעה כבר הרבה זמן, מתכוונים שהוא מת!' (סטראפי 2005: 52). השפעתם של המסרים הסותרים והסביבה רווית האלימות ניכרה גם במשחקי 'העינויים' שהמציאו הילדים. בעקבות הגילוי שאביו של ראמין עבד בימי השאה בסאואכ (המוסד לביטחון ולמודיעין אזרחי), מוסד שהיה אחראי ל'הרג מיליון אנשים', הילדים מבקשים ללמד את בנו לקח. 'הרעיון שלי' מתארת סטראפי, 'היה שנחזיק מסמרים בין האצבעות כמו אגרופנים אמריקנים, ונתנפל על ראמין. אבל אמא שלי הגיעה פתאום והפסיקה אותנו באמצע כל הכיף' (סטראפי 2005: 49). בשלבי ההתבגרות של סטראפי, בהיותה בת 14, היא ממשיכה לשעתק את השיח הפוליטי אל המרחב הפרטי, ובשעת מריבה מזדעקת על אמה: 'את דיקטטורית! את הנציגה של "משמרות המהפכה" בבית הזה!' (סטראפי 2005: 117). הצורך של סטראפי הבוגרת להשלים עם אמה ועם טראומות הילדות שלה, מתבטא בשלב מאוחר יותר בנרטיב כאשר היא מודה: 'יחסית לאמא איראנית, אמא שלי הרשתה לי הרבה מאוד' (סטראפי 2005: 135).

לסיכום, פרספוליס הוא ספר העוסק באימת המהפכה של 1979 ובהשלכות המתקפה העיראקית על איראן בתבנית המשלבת איור ומלל ומהולה בקורטוב של חוש הומור המשווה ליצירה ארשת קלילה יחסית לקריאה. אף כי מתקבל על הדעת

ליאורה הנדלמן-בעבור

שעלילתו של נרטיב אישי בתבנית מאוירת תהיה מצומצמת, ואף שברור לקוראים שמה שמתואר בספר הוא רק קצה הקרחון של מציאות פוליטית, חברתית וכלכלית מורכבת הרבה יותר, העלילה חוטאת פעמים רבות בפשטנות וניחנת באידיוקים היסטוריים. למשל, סטראפי מייחסת את אירועי 'יום שישי השחור', ה-8 בספטמבר 1978, לשנת 1979 (סטראפי 2005: 42-43, 115); ואף אינה מדייקת בפרטים שהיא מוסרת על ד"ר חסין פאטמי, שר החוץ האיראני שהוצא להורג ב-1954 ולא ב-1958 (סטראפי 2005: 16).

עם זאת, סיפורה האישי של סטראפי מציג את סיפורם של הילדים בוגרי המהפכה האסלאמית ומלחמת איראן-עיראק ומאיר את ההשלכות הפסיכולוגיות-חברתיות של הטראומות שחוו בהתבגרותם. בראשית שנות השמונים היו כעשרים אחוזים מאוכלוסיית איראן (9.8 מיליון נפש), בני 5 עד 19. אף על פי שבדומה לקבוצות לא-לוחמות אחרות נחשבו הילדים באופן מסורתי לשחקנים לא-פעילים בפוליטיקה, הרי שהתיעוד האישי של סטראפי הוא עדות נוספת לכך שילדים הם למעשה שחקנים פוליטיים. מטרות, קורבנות ומשתתפים פעילים בעימותים האתנו-פוליטיים האלימים בעשורים האחרונים. במקדי סכסוך, בעתות מלחמה ונוכח אלימות פוליטית מתגברת, ילדים הופכים בעל כורחם ליתומים, פליטים, עקורים וחיילים, וחוויות אלה מותירות צלקות בגופם ובנפשם. 'אני מספר לך את כל הדברים האלה כי חשוב שתדעי מה קרה', אומר הדוד אנוש לסטראפי בת העשר, זמן קצר לפני כליאתו והוצאתו להורג בעוון ריגול לטובת רוסיה. 'אסור שהזיכרון המשפחתי ילך לאיבוד. גם אם לא קל לך, גם אם את לא מבינה הכול'. או אז היא מבטיחה לו: 'אני לא אשכח לעולם!' (סטראפי 2005: 64). שני עשורים אחרי האירועים המתועדים בספר, סטראפי מתמודדת עם זיכרונות ילדותה ומבנה את עצמה כסובייקט שאינו קורבן ואינו גיבור, אלא סובייקט שורד. לבסוף, לפרספוליס חשיבות החורגת מן המקרה הפרטי של סטראפי ומהמרחב האיראני שעלילתו מתמקדת בו. כאמור, כתיבה אוטוביוגרפית פורחת כיום בעולם כולו. הבניית זיכרון היסטורי ותרבותי באמצעות 'קדחת תיעוד', או 'תיעודומניה' (witnessing fever), כפי שמכנה זאת פויוקי קורסאווה, מציעה פעמים רבות נרטיבים חלופיים לתיעוד היסטורי רשמי (Kurasawa 2003: 1). היא כרוכה בהתמודדות עם השאלות מה ראוי להנצחה, כיצד להנציח אותו ואיזה סוג של סיפור למקם בו, ועל כן היא טעונה מבחינה פוליטית ונתונה למניפולציות ולביקורת. על רקע זה אפשר לומר שבחקר ההיסטוריה הדרכים שבאמצעותן מתועד העבר הופכות בימינו לחשובות לא פחות מתיעוד העבר עצמו, גם אם מדובר בתבנית של קומיקס, הזוכה בשנים האחרונות להצלחה מסחרית גדולה.

ליאורה הנדלמן-בעבור

ביבליוגרפיה

- Davis, Rocio G., 2005. 'A Graphic Self: Comics as Autobiography in Marjane Satrapi's *Persepolis*', *Prose Studies* 27, 3: 264-279.
- Felman, Shoshana and Laub, Dori, 1992. *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*, New York: Routledge.
- Frey, Hugo and Noys, Benjamin 2002. 'History in the Graphic Novels', *Rethinking History* Vol. 6, 3: 255-260.
- Gilmore, Leigh, 2001. 'Limit-Cases: Trauma, Self-Representation, and the Jurisdiction of Identity', *Biography* 24, 1: 128-139.
- Kurasawa, Fuyuki, February 2004 (invited lecture). 'A Message in a Bottle: Bearing Witness as a Mode of Ethico-Political Practice', in: Colloquia Series, Department of Sociology, New Haven: Yale University.

